DOI: 10.11649/a.2994
Article No.: 2994

Adeptus
nr 20/2023 r.

Łukasz Wacławek – student bułgarystyki w Instytucie Slawistyki Zachodniej i Południowej Uniwersytetu Warszawskiego. Obecnie przygotowuje pracę magisterską poświęconą bułgarskiej odzieży patriotycznej. Jego zainteresowania badawcze skupiają się wokół tematów takich, jak miejsca pamięci, pamięć zbiorowa czy kształtowanie się tożsamości narodowej.

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1871-4485
e-mail: l.waclawek@student.uw.edu.pl

Łukasz Wacławek

Bułgarski mit wyzwoleńczy i jego przestrzenne realizacje. Przykład szczytu Szipka

Zdaniem francuskiego historyka Pierre'a Nory miejscem pamięci może być wszelka forma kultywacji pamięci historycznej, przyjmująca postać chociażby upamiętnienia danego zdarzenia poprzez teksty kultury, architekturę czy rytuały mające na celu pielęgnowanie pamięci o ważnych dla danej społeczności ideach, zdarzeniach czy symbolach:

> Są *lieux* [miejscami] w trzech znaczeniach tego słowa: materialnym, symbolicznym i funkcjonalnym. Nawet pozornie czysto materialne miejsce, jak archiwum, staje się *lieux de mémoire*, gdy tylko wyobraźnia wypełnia je symboliczną aurą. Czysto funkcjonalne miejsce, jak podręcznik szkolny, testament albo zjazd weteranów należy do tej kategorii tylko o tyle, o ile jest również przedmiotem rytuału. Rytuał upamiętniania czegoś za pomocą minuty ciszy, będący skrajnym przykładem ściśle symbolicznego działania, służy jako skondensowane odniesienie do pamięci, dokonane przez dosłowne zerwanie czasowej ciągłości. Co więcej, trzy wspomniane aspekty zawsze ze sobą współistnieją (Nora, 2009, ss. 9–10).

Miejsca pamięci są, jak pisze socjolog Andrzej Szpociński (2008, s. 11), „żywą historią", a więc materialnym aspektem przeszłości, który otaczających go ludzi inspiruje, kształtując też ich tożsamość. Jako element codziennego krajobrazu miejsca pamięci stale nam towarzyszą, a jednocześnie formują nas nie tylko w wymiarze jednostkowym, lecz także

The study was conducted at the author's own expense.
No competing interests have been declared.
Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.
This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.en), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2023.

wspólnotowym. Koncepcja miejsca pamięci – zjawiska niepozornego, a tak silnie wpływającego na losy zarówno pojedynczych osób, jak i zbiorowości, zdolnego budować grupy społeczne oraz zaszczepiać w ludziach górnolotne idee – wzbudziła moje żywe zainteresowanie. Fascynacja mocą oddziaływania miejsc pamięci w połączeniu z pasją do historii bułgarskiego odrodzenia narodowego stała się inspiracją do pracy badawczej nad jednym z najbardziej rozpoznawalnych symboli bułgarskiej niepodległości – Pomnika Wolności na szczycie Szipka (*Паметник на свободата*) oraz narosłych wokół niego znaczeń składających się na mit tego miejsca. By zobrazować skalę oddziaływania wydarzeń związanych ze szczytem w Starej Płaninie, warto przytoczyć wyniki badań bułgarskiej politolożki Ewgeniji Iwanowej. W ankiecie przeprowadzonej przez badaczkę Szipka została wskazana przez przeważającą część respondentów jako najważniejsza lokalizacja historii narodowej, natomiast wyzwolenie Bułgarii spod władzy osmańskiej w wyniku wojny z lat 1877–1878 (której kulminacyjnym punktem w bułgarskiej świadomości zbiorowej stała się właśnie tak zwana Epopeja Szipczeńska), zostało wskazane jako najważniejsze wydarzenie w historii kraju (Иванова, 2011, s. 144).

Cel niniejszego tekstu stanowi zatem poszerzenie zakresu prowadzonych już badań nad miejscami pamięci poprzez ukazanie ich, niebadanej do tej pory w Polsce, bułgarskiej egzemplifikacji w perspektywie długofalowej (a więc procesu kreacji i trwania mitu) oraz z punktu widzenia antropologii kulturowej.

Początkowe fazy kształtowania się mitu Szipki

Jak pisze Andrzej Szpociński (2008), „miejscami pamięci określa Nora wszelkie praktyki (przedmioty, organizacje), których podstawowym celem jest podtrzymywanie (stymulowanie) pamięci o przeszłości" (s. 13). Wzniesienie Szipka w Bułgarii można traktować jako emblematyczne miejsce pamięci, bowiem łączy ono szereg zróżnicowanych praktyk upamiętniających, wykształconych w trakcie ostatniego półtorawiecza, a związanych z różnymi dziedzinami sztuki (w tym chociażby literaturą, rzeźbą, malarstwem), jak i szeregiem rytuałów (wśród których wymienić można między innymi rekonstrukcje historyczne, wystąpienia polityczne czy turystykę historyczną). Bogactwo oraz różnorodność owych praktyk świadczą o tym, jak znaczące miejsce zajął mit Szipki w świadomości zbiorowej Bułgarów.

Według Jana Assmanna, niemieckiego historyka, badacza pamięci kulturowej, „idee muszą zyskać materialny symbol, żeby stać się przedmiotami pamięci. Pojęcie przy tym

stapia się niepostrzeżenie z obrazem. By utrwalić się w pamięci grupy, wszelkie prawdy muszą ukazać się pod postacią zdarzenia, osoby albo miejsca" (Assmann, 2008, s. 53). Omawiany szczyt jako miejsce pamięci zaczął istnieć i utrwalać się w świadomości zbiorowej Bułgarów w drugiej połowie XIX wieku. Szipka, jako główny punkt oporu wojsk rosyjsko-bułgarskich w wojnie lat 1877–1878, a także pole bitwy, na którym znaczącą rolę odegrały ochotnicze jednostki bułgarskie, miała potencjał, żeby stać się symboliczną osią, wokół której kształtowana będzie tożsamość odradzającego się narodu bułgarskiego. Aby ten potencjał urzeczywistnić, konieczne było odpowiednie uformowanie mitu tego miejsca, wpisanie go w świadomość zbiorową narodu bułgarskiego poprzez teksty kultury. Jak pisze Szpociński:

> Badania „miejsc wspomnień", tak jak to zarysował Nora […], to analiza instytucjonalnych ram kreowania, podtrzymywania i transmisji pamięci przeszłości. Przyjmuje się tu założenie, że konkretne kształty, jakie pamiętana przeszłość może przyjmować oraz pełnione przez nią funkcje (społeczne, kulturowe, polityczne) w znacznej mierze zależą od tego, kto – jakie i jak zorganizowane grupy, instytucje, autorytety – pełni rolę przewodnika w społecznych praktykach jej ożywiania (Szpociński, 2008, s. 12).

W przypadku bułgarskim pierwszym autorytetem odgrywającym ową rolę przewodnika pełni Iwan Wazow (1850–1921). Poeta, uważany za jednego z najwybitniejszych przedstawicieli literatury bułgarskiej, już w 1883 roku opublikował utwór poświęcony obrońcom przełęczy szipczeńskiej w ramach eposu *Епопея на забравените* (*Epopeja zapomnianych*)[1]. Wiersz *Опълченците на Шипка* (*Obrońcy Szipki*) (Wazow, b.d.), w którym autor opisuje obronę przełęczy jako zadośćuczynienie, czyn mający zmyć z Bułgarów wstyd za lata hańby, poniżeń i bierności, jest zatem jedną z pierwszych prób artystycznego utrwalenia wydarzeń na Szipce. Wazow swoim utworem ukształtował sposób myślenia Bułgarów o wyzwoleniu spod panowania osmańskiego. Tworząc obraz Szipki jako centralnej przestrzeni wojny wyzwoleńczej, umieścił jej obronę w panteonie najdonioślejszych wydarzeń bułgarskiej martyrologii. Uprawomocnił i uświęcił bułgarską walkę o niepodległość, pokazując obronę przełęczy jako heroiczny bój o wolność i godność, definiując Bułgarów jako uciśniony naród walczący o swoje prawa. Ponadto uwypuklił w utworze rolę odegraną przez rodaków w wojnie wyzwoleńczej (marginalizując zarazem udział Rosji w procesie odzyskiwania autonomii politycznej), budując mit „samowyzwolenia". Dzięki tym zabiegom Szipka zaczęła się jawić w świadomości zbiorowej Bułgarów jako miejsce samodzielnego

[1] Jeśli nie zaznaczono inaczej, przekładów wszystkich cytatów z języków obcych dokonał autor artykułu.

triumfu nad odwiecznym wrogiem i stała się symbolem odrodzenia państwa bułgarskiego po blisko pięciuset latach niebytu. Utwór ustanowił zatem silną podbudowę symboliczną, umożliwiającą wytworzenie się miejsca pamięci.

Różne pamięci, różne pomniki

Równie szybko, jak potrzeba symbolicznego upamiętnienia Szipki jako miejsca pamięci w tekstach kultury, pojawiła się inicjatywa wzniesienia pomnika wpisującego się w przestrzeń pola bitewnego symbolu i upamiętniającego batalię z okresu wojny rosyjsko-tureckiej. Już w 1879 roku podczas obrad bułgarskiego parlamentu w Wielkim Tyrnowie padły pierwsze propozycje upamiętnienia wydarzeń na Szipce. Antoaneta Cwetkowa, badaczka i popularyzatorka historii mitu Szipki, odnotowuje, że

> Propozycja została przedłożona przez parlamentarzystę Petka Karawełowa podczas posiedzenia parlamentu, przeprowadzonego 13.04.1879 roku. Po niej nastąpiły wystąpienia doktora Stefana Berona i Petka Sławejkowa. Ostatni spośród nich zakończył przemówienie słowami: „Proponuję, by przy wznoszeniu tego pomnika wziął udział cały naród bułgarski, ponieważ pomnik ten zostanie stworzony, by służyć jako gwiazda przewodnia naszego zjednoczenia. Będzie przyciągać i jednoczyć poglądy wszystkich Bułgarów ze wszystkich rejonów Bułgarii!". Burza oklasków wypełniła salę, a w dzienniku zapisano: „Owa propozycja została przyjęta jednogłośnie" (Цветкова, 2006, s. 31).

Opisana powyżej scena pokazuje, jak silne było w bułgarskim społeczeństwie przeświadczenie o doniosłości zwycięstwa na Szipce. Ukazuje także, że ówczesne bułgarskie elity polityczne miały świadomość konieczności wytworzenia symboli jednoczących odrodzony naród. Ówcześni bułgarscy parlamentarzyści zdawali sobie sprawę, że nowa symbolika powinna modelować wzorce, ideały, z którymi obywatele nowo powstałego państwa będą mogli się utożsamiać. Jednocześnie mieli przeświadczenie, że wykreowane symbole muszą być odpowiednio nośne politycznie, by umacniać budowę państwa narodowego przy wykorzystaniu antagonizmów i nastrojów antytureckich. Równie szybko chęć wzniesienia pomnika zgłosiły środowiska kombatanckie. W 1882 roku powstało Bułgarskie Towarzystwo Powstańcze (*Българско Опълченско Дружество*), które rok później wystosowało apel, wzywając Bułgarów do „uświadomienia sobie konieczności unieśmiertelnienia pamięci o bohaterach i spłacenia długu [wdzięczności wobec żołnierzy walczących o przełęcz Szipczeńską – przyp. Ł.W.] poprzez wsparcie w miarę swoich możliwości budowy pomnika

na szczycie Szipka" (Цветкова, 2006, s. 31). Obie przywołane powyżej inicjatywy pokazują chęć włączenia w projekt budowy pomnika wszystkich obywateli. Motywacją tych działań mogła być potrzeba konsolidacji całego społeczeństwa i nakierowania go na jeden wspólny cel. Z jednej strony strategia taka jednoczyła wszystkie części społeczeństwa, umacniała poczucie wspólnoty, z drugiej zaś mogła symbolicznie budować mit zjednoczonego narodu wspólnie realizującego określone zadanie. W ten sposób, *de facto* jeszcze przed wybudowaniem pomnika, Szipce zaczęto nadawać nowe symboliczne znaczenia, tworząc mit jego budowy. Jak zauważa Nikołaj Aretow, bułgarski badacz problematyki tożsamości narodowej oraz miejsc pamięci, podejście takie było zgodne z odrodzeniowym modelem państwa bułgarskiego, kiedy nastąpiło odejście od narracji gloryfikujących traumy i porażki. Zostały one zastąpione mechanizmami służącymi kreowaniu bułgarskiej świadomości zbiorowej na podstawie wydarzeń o bardziej pozytywnych konotacjach. Aretow nadmienia, że

> znacząca zmiana w podejściu i proporcjach [narodowych dyskursów – przyp. Ł.W.] między zwycięstwami i traumami jest zauważalna po ukonstytuowaniu się państwa narodowego, które dzięki swoim instytucjom nie tylko buduje oraz podtrzymuje narodową mitologię, lecz także nadaje jej znacznie bardziej systemowy charakter, w którym to, co pozytywne (czyli zwycięstwa, rozwój) nie może nie dominować, co najmniej powierzchownie (Аретов, b.d.).

Mit Szipki zatem idealnie wpisywał się w powyższy model; nie dość, że podkreślał wielki sukces, jakim było wyzwolenie Bułgarii spod władzy osmańskiej po niemal pięciuset latach, to jeszcze był częścią historii bliskiej, z którą utożsamienie nie nastręczało trudności przeciętnemu obywatelowi. Powyższy cytat również zdaje się wyjaśniać, z jakich przyczyn mit szipczeński swoją popularnością przyćmił mit powstania kwietniowego[2], które wprawdzie wpisywało się w retorykę związaną z narodową opowieścią o Szipce, ponieważ było zrywem przygotowanym i dowodzonym wyłącznie przez Bułgarów, jednak zakończyło się porażką.

Pomimo wcześniej przytaczanych apeli ze strony bułgarskich polityków i stowarzyszeń kombatanckich początek urzeczywistniania idei wzniesienia monumentu na szczycie przypadł dopiero na lata dwudzieste XX wieku. Wcześniej za to pojawiły się rosyjskie próby upamiętnienia epopei na Szipce. W 1878 roku głównodowodzący Armii Dunajskiej, która stanowiła

[2] Powstanie kwietniowe, którego początek przypada na kwiecień 1876 roku (według kalendarza juliańskiego), było największym bułgarskim zbrojnym zrywem niepodległościowym przeciw Imperium Osmańskiemu. Klęska i brutalna pacyfikacja powstania była pośrednio przyczyną wybuchu wojny rosyjsko-tureckiej z lat 1877–1878.

trzon sił rosyjskich w wojnie rosyjsko-tureckiej, generał Eduard Totleben, wystosował pismo do rosyjskiego ministra wojny Dymitra Milutina i cara Aleksandra II z prośbą o możliwość wzniesienia pomników oraz braterskich mogił (najprawdopodobniej chodziło o zbiorowe miejsca pochówku żołnierzy rosyjskich i bułgarskich na terenach Turcji Europejskiej). Wniosek ten spotkał się z pozytywnym odzewem cara. Aleksander II zgodził się sfinansować jedenaście pomników w miejscach, gdzie toczyły się najkrwawsze walki wojny lat 1877–1878. Jednym z nich była właśnie Szipka (Христов, 2006, s. 24). Pierwsze rosyjskie monumenty zaczęły się pojawiać około 1880 roku. Największy z nich – Wielki Rosyjski Pomnik na Szipce (*Големият руски паметник*, nazywany również pomnikiem Cara Aleksandra II) został oficjalnie odsłonięty w październiku 1881 roku. Analizując proces wznoszenia materialnych upamiętnień opisywanych wydarzeń, można wywnioskować, że Imperium Rosyjskie już od pierwszych lat istnienia państwa bułgarskiego starało się wypełnić symboliczną pustkę wynikłą wskutek braku miejsc kommemoracyjnych. Działania rosyjskie koncentrowały się na tym, by w niezagospodarowaną symbolicznie przestrzeń wkomponować symbole, które będą wzmacniać rosyjską narrację o wydarzeniach wojennych, kreując wizerunek Rosjan jako bratniego narodu oraz głównego zasłużonego bułgarskiego wyzwolenia. Podstawa rosyjskiego pomnika – obelisku z szarego piaskowca – została wyniesiona powyżej poziomu gruntu, aby obiekt wyraźniej górował nad okolicą. Wieńczy go krzyż, symbol chrześcijaństwa, ukazujący religijną jedność Rosjan i Bułgarów (w opozycji do muzułmańskich Turków). Miał on zatem wizualizować bliskość obu narodów, ich wzajemne podobieństwo oraz łączące je braterstwo. W krzyżu można upatrywać również odniesienie do Rosji jako protektorki wyznawców prawosławia, co zarazem umacnia jej obraz jako „starszego brata". Pod krzyżem od strony frontalnej znajduje się płaskorzeźba przedstawiająca herb Imperium Rosyjskiego, a poniżej – Krzyż Świętego Jerzego, używany w przedrewolucyjnej Rosji jako odznaczenie za męstwo w walce. Zadaniem pierwszego z powyższych symboli jest przypominanie o kluczowej roli Imperium Rosyjskiego w wojnie, drugi zaś odnosi się do bohaterstwa rosyjskich żołnierzy toczących bój z wojskami tureckimi. U podnóża frontalnej części obelisku znajduje się tablica informująca o zwycięstwach carskiej armii, dowodzonej przez generała Wasilija Gurkę, pod Arab-Konak (Przełęcz Botewgradzka) i Taszkesanem (Sarantsi). Mimo ulokowania pomnika w obrębie dzisiejszego Parku-Muzeum Szipka, nie wspomniano na nim bitwy o rzeczoną przełęcz. Zamiast tego pomnik poświęcono bitwom rozgrywanym około stu pięćdziesięciu kilometrów na zachód od miejsca jego wzniesienia. Dzięki temu zabiegowi uwaga odbiorcy nakierowywana jest na starcia, w których kluczową rolę odgrywała armia

rosyjska. Minimalizuje się przy tym znaczenie samej bitwy o Szipkę, kiedy to Rosjanie byli wspierani przez ochotnicze jednostki bułgarskie, a w konsekwencji – deprecjonuje znaczenie wojsk bułgarskich w samym procesie wyzwalania państwa. Warstwa symboliczna została wpisana w Wielki Rosyjski Pomnik, by ukazywać nadrzędną rolę Imperium Rosyjskiego w zwycięstwie podczas wojny rosyjsko-tureckiej, a także prezentować Rosję i cara jako protektorów prawosławnych Słowian. W tej pomnikowej opowieści Bułgarzy są zaś prezentowani jako słabsi bracia, potrzebujący opieki potężniejszego państwa. Monument ukazuje wizję wojny rosyjsko-tureckiej sprzeczną z mitem, który w późniejszych latach ukształtował się dzięki wysiłkom bułgarskich pisarzy i artystów. Jak zauważa francuski historyk Mathieu Olivier: „Widać wyraźnie, że strategie pamięciowe, jakie wytwarzają się wokół pól bitew, są różnorodne i zmienne. Wszystkie jednak mają coś wspólnego: dotyczą objęcia kontroli nad miejscem walki" (Olivier, 2010). Rosyjskie działania na terenie niepodległej już wtedy Bułgarii poświadczają właśnie chęć takiej dominacji, która pozwoliłaby wpływać na kształtującą się wówczas zbiorową świadomość formującego się społeczeństwa.

Pomnik Wolności jako materialny symbol miejsca pamięci

Inicjatywa budowy Pomnika Wolności na szczycie Szipka związana jest z działalnością założonego w 1897 roku Centralnego Towarzystwa Obrończo-Powstańczego (*Централно поборнико-опълченско дружество*). Była to organizacja kombatancka zrzeszająca uczestników wojny rosyjsko-tureckiej. Towarzystwo od 1898 roku wydawało własną gazetę „Юнак" („Junak"), na łamach której między innymi wzywało do budowy pomnika. „Nadszedł czas, byśmy skończyli z nagannym zaniedbaniem i nonszalancją względem swoich obowiązków i zajęli się wzniesieniem choćby jednego wielkiego bułgarskiego pomnika, który uwieczni imię poległych na Szipce bojowników o naród" (Цветкова, 2006, s. 32) – taki apel periodyk wystosował w 1899 roku, co świadczy o niesłabnącej potrzebie przestrzennej materializacji dla rodzącego się mitu Szipki, a także o niezaspokojeniu jej przez szereg pomników i mogił ufundowanych do tej pory przez Imperium Rosyjskie. Podkreślenie bułgarskości projektowanego monumentu ukazuje również poczucie konieczności wykreowania miejsca kultu odpowiadającego lokalnemu, narodowemu imaginarium.

Pomimo apeli środowisk politycznych i kombatanckich inicjatywę budowy bułgarskiego pomnika na szczycie Szipka zaczęto wcielać w życie dopiero w 1920 roku. Warto zaznaczyć, że był to moment tuż po zakończeniu I wojny światowej poprzedzonej wojnami

bałkańskimi. Uczestnictwo w tych konfliktach Bułgaria przypłaciła porażkami oraz stratami terytorialnymi. Budowę pomnika zainicjowano zatem w okresie, gdy społeczeństwo potrzebowało odbudowy narodowej dumy i tożsamości po niedawnych militarnych klęskach.

Według Cwetkowej całkowity koszt budowy pomnika wyniósł 8 milionów lewów, z czego subwencje ze strony państwa wyniosły łącznie 2 600 000 lewów (Цветкова, 2006, s. 32). Oznacza to, że udział osób prywatnych w finansowaniu przedsięwzięcia wynosił ponad 60%. Niesamowita była zatem skala zaangażowania bułgarskiego społeczeństwa, którego zdecydowana część w tym okresie mogła znać przebieg starcia na Szipce jedynie z przekazów swoich ojców i dziadków czy tekstów kultury. Zaangażowanie społeczne ukazuje również, jak mocno udało się już wówczas zakorzenić w świadomości zbiorowej mitologię wydarzeń z lat 1877–1878 i wzbudzić potrzebę ich upamiętniania.

W 1922 roku na szczycie Orle Gniazdo (*Орлово гнездо*) sąsiadującym z Szipką (wówczas nazywaną imieniem Świętego Nikoły) zorganizowano obchody czterdziestej piątej rocznicy bitwy, w których wziął udział między innymi car Bułgarii Borys III. Podczas uroczystości nastąpiło oficjalne wmurowanie kamienia węgielnego pod budowę pomnika. Władca w ceremonialnym wystąpieniu oznajmił: „Pomnik, który zostanie tutaj zbudowany, będzie służył każdemu jako żywy dowód na to, jak Bułgar poświęca się w imię swojej ojczyzny!" (Тодоров, 2006, s. 45). Fakt uczestnictwa monarchy ukazuje wagę i prestiż wydarzenia, świadczy też o tym, jak istotna w strukturach państwowych stała się inicjatywa budowy pomnika. Cytowany fragment daje również możliwość wejrzenia w to, jak władze projektowały sposób oddziaływania obiektu na odbiorców. Miał on przede wszystkim przekonywać ich, że zwycięstwo w batalii o przełęcz było zasługą Bułgarów, a także skupiać emocje widzów na idei patriotyzmu oraz poświęcenia na rzecz narodu.

W lutym 1926 roku – po procedurze konkursowej oraz perypetiach związanych z wyborem projektu pomnika – przyjęta została koncepcja Atanasa Donkowa i Aleksandara Andreewa, której realizację opisuję w dalszej części tekstu. Dla porządku wywodu skrótowo zaznaczę, że część pierwotnych założeń projektu uległa modyfikacjom, na przykład w doborze materiałów wykonania monumentu (zamiast marmuru i granitu użyto dolomitu). Najważniejszą zmianę wprowadzono jednak w zakresie jego usytuowania. Dagmara Chylińska, badaczka krajobrazów oraz ich związków z praktykami turystycznymi, definiuje pojęcie miejsca centralnego jako „markera organizującego przestrzeń turystyczną pobojowiska" (Chylińska, 2013, s. 12). Jako tego typu lokalizacje wskazuje „w kategoriach wojskowych te miejsca, w których nastąpiło rozstrzygnięcie bitwy, np. złamanie formacji

przeciwnika. W kategoriach bardziej ludzkich mogą być to miejsca w największym stopniu okupione krwią, nie zawsze o największym strategicznie znaczeniu" (Chylińska, 2013, s. 12). W przypadku Szipki miejscem centralnym spełniającym oba przytoczone warunki było Orle Gniazdo, jeden z głównych ośrodków walk, gdzie szczególną odwagą odznaczyli się żołnierze bułgarscy. Umiejscowienie pomnika w tym punkcie pozwoliłoby na ciągłe podkreślanie trudu bułgarskich żołnierzy, jak i – poprzez zlokalizowanie monumentu na ziemi uświęconej krwią bułgarskich patriotów – nadanie mu wręcz sakralnego statusu. Wzniesienie okazało się jednak zbyt małe i strome, dlatego też ostateczną lokalizacją pomnika stał się sąsiedni szczyt Świętego Nikoły (*Свети Никола*), nazywany również Szipką.

Warto również zaznaczyć, że umiejscowienie pomnika na wzgórzu, szczególnie w sercu Starej Płaniny, miało dodatkowe symboliczne znaczenia. Wzgórze Świętego Nikoły sąsiaduje z Buzłudżą, a więc kolejnym szczytem mającym duże znaczenie dla bułgarskiej martyrologii. To właśnie tam rozbita została w 1868 roku przez wojska osmańskie czeta Hadżiego Dimityra, jednego z bułgarskich dziewiętnastowiecznych bohaterów. Jak w przypadku Szipki, batalia ta została rozsławiona przez poetę – Christo Botewa. Iwan Wazow we wspomnianym już utworze *Obrońcy Szipki* utrwalił obraz heroicznego zwycięstwa, którego pamięci będzie strzegła majestatyczna natura otaczająca pole bitwy. Dziesięć lat wcześniej w balladzie *Hadżi Dimityr* (*Хаджи Димитър*) Botew, wykorzystując podobną metaforykę, opisywał śmierć poległego w walce z Turkami wojewody. Udział twórczości poetyckiej w procesie mitologizacji bitew oraz miejsc, w których zostały rozegrane, jest zatem ewidentny oraz bardzo znaczący. Mit Szipki uzyskał społeczną legitymizację oraz szybko utrwalił się w narodowym imaginarium, ponieważ stanowił swoiste odtworzenie pamięci o bitwie na Buzłudży. Rola utworu Botewa w procesie ugruntowania pamięci o wcześniejszym wydarzeniu jest w takim samym stopniu kluczowa, jak wkład Iwana Wazowa w utrwalenie pamięci o bitwie na Szipce. Ta zbieżność ukazuje ponadto, że przestrzeń gór jako symbolu walki wyzwoleńczej (to tam głównie walczyły i ukrywały się oddziały hajduków) został już wcześniej utrwalony w bułgarskiej świadomości zbiorowej. Jak widać, miejsce budowy pomnika – mającego przecież konsolidować społeczeństwo – miało już pewną symboliczną podbudowę, którą wzbogacono i uformowano na nowo. Wszak okoliczne wzgórza, do tej pory uosabiające porażkę w walce o wolność, urosły do symbolu heroicznego zwycięstwa. Do tego położone blisko siebie wzniesienia pokazują historyczną ciągłość, nakreślając trajektorię historii narodowej – od nieudanych bohaterskich zrywów i krwawych porażek, aż po pełne chwały zwycięstwo.

Planowo odsłonięcie Pomnika Wolności miało nastąpić w 1927 roku, z okazji pięćdziesiątej rocznicy bitwy. Jednak ze względu na szereg czynników (złe warunki pogodowe, słaby stan dróg i lokalizację utrudniającą transport materiałów, a także błędy podczas stawiania fundamentów) prace się opóźniły. Pomnik został wstępnie ukończony w 1930 roku, a jego oficjalne otwarcie nastąpiło cztery lata później.

Ilustracja: Pomnik Wolności na Szipce
(źródło: Wikimedia, https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Shipka_Monument#/media/File:Паметник _„Шипка“.jpg)

Pomnik Wolności zlokalizowany jest na wysokości 1329 metrów nad poziomem morza. Wznosi się powyżej przełęczy Szipka, położonej około 150 metrów niżej, dzięki czemu dominuje nad okolicą, stając się głównym punktem krajobrazu. Do monumentu prowadzi 890 schodów, co potęguje poczucie małości ludzkiej postaci. Sam pomnik ma formę trzydziestojednoipółmetrowej ściętej piramidy wykonanej z dolomitu – kamienia

występującego naturalnie w okolicznych górach – dzięki czemu obiekt idealnie wpisuje się w przestrzeń. Jego szczyt zwieńczony jest wypustkami przypominającymi blanki, bryła ma więc nasuwać skojarzenia ze średniowieczną twierdzą. Odwołanie do tej symboliki wizualnie manifestuje siłę i niezłomność obrońców, którzy nieustępliwie bronili wzgórza przez pięć miesięcy. Nad (znajdującym się od południowej strony) wejściem do pomnika umieszczono brązową rzeźbę lwa symbolizującego bułgarską państwowość oraz odwagę. Znajdują się tam również cztery kamienne kolumny podpierające cokół z figurą lwa oraz dedykacją: „На борците за свобода" – „Bojownikom za wolność". Na pozostałych ścianach obiektu wypisano najważniejsze pola bitewne wojny lat 1877–1878 (Szipka, Szejnowo i Stara Zagora), na których bułgarscy żołnierze odznaczyli się bohaterstwem. Dzięki temu odbiorca nie rozpatruje bitwy o Szipkę jako jednostkowego zrywu Bułgarów, lecz interpretuje ją jako element długotrwałych starań narodu bułgarskiego w walce o niepodległość. Na kondygnacji poniżej wejścia znajduje się także marmurowy sarkofag, gdzie złożono kości żołnierzy poległych podczas bitwy o przełęcz. Mathieu Olivier, pisząc o polach bitew jako miejscach pamięci, zauważa, że w przypadku bitew, w których zwycięstwo odnoszą zjednoczone siły kilku państw, jedną ze strategii symbolicznego przejęcia terytorium pola bitewnego jest stawianie grobów bądź mauzoleów:

> Jakże często dążenie do jednogłośności potyka się o pytanie straszliwe w swojej prostocie: kto tak naprawdę odniósł triumf na polu bitwy? Bo pole bitwy daje najbogatszy owoc, gdy objawia się na nim bohater lub gdy bohater na nim ginie. Bardzo dobrze zdają sobie z tego sprawę wielcy dowódcy, którzy chętnie wiążą swoje nazwisko z miejscem zwycięstwa i życzą sobie, by ich szczątki spoczęły tam na wieczność. […] Jeżeli triumfator nie jest powiązany w fizyczny sposób z miejscem, gdzie dokonał wielkich czynów, niekiedy długo utrzymuje się swoista rywalizacja pomiędzy zwycięzcami, która nigdy nie zostaje do końca rozstrzygnięta (Olivier, 2010).

W przypadku Pomnika Wolności pochowanie w wewnętrznym sarkofagu jednego z dowódców-bohaterów stoczonej tam batalii całkowicie nie wpisywałoby się w bułgarską narrację, ponieważ głównodowodzący byli żołnierzami wojsk carskich. Dlatego też w sarkofagu znalazły się ciała szeregowych żołnierzy – zarówno Bułgarów, jak i Rosjan. Daje to wrażenie równoważności trudu poniesionego przez obie sprzymierzone nacje. Biorąc pod uwagę to, że większość wojsk broniących Przełęczy Szipczeńskiej składała się z oddziałów rosyjskich, takie przedstawienie wzmacnia przekonanie odbiorcy o kluczowej roli bułgarskich żołnierzy. Ponadto upamiętnienie szeregowych żołnierzy daje wrażenie, że sama

bitwa była masowym zrywem uciemiężonego narodu, co koresponduje chociażby z przedstawieniami bitwy w poezji Wazowa. Pomnika strzegą cztery wykonane z marmuru lwy. Wykorzystanie wizerunku tego zwierzęcia w dwóch kluczowych miejscach kompozycji nie stanowi jedynie prostego odwołania do bojowego męstwa obrońców. Historyk sztuki Marin Dobrew twierdzi bowiem, że symbolika ta jest „związana z kamiennymi reliefami i tronami z czasów Pliski i Presławia, z herbami i pieczęciami carów Drugiego Państwa Bułgarskiego, z komitetami rewolucyjnymi Wasyla Lewskiego, z chorągwiami powstania kwietniowego, z bohaterstwem Rosjan i bułgarskich obrońców" (Добрев, 2006, ss. 100–101). Figura lwa ma wizualizować wiekowość państwa, legitymizować jego istnienie na mapie Europy. Pełni więc ona funkcję symbolicznej klamry łączącej wszystkie orientacje temporalne: daleką przeszłość (mityczne początki państwa, najjaśniejsze momenty w jego historii) z przeszłością bliską, czyli heroiczną, okupioną ofiarami walką o wolność, a także z teraźniejszością oraz – w dalszym planie – z przyszłością. Ma być on uniwersalnym symbolem pokazującym siłę narodu i ciągłość państwa.

W północnym krańcu pomieszczenia, za sarkofagiem, znajdują się dwa posągi upamiętniające walczących przedstawiające rosyjskiego żołnierza i bułgarskiego ochotnika. Figury uwieczniają żołnierzy, a jednocześnie pełnią symboliczną funkcję strażników spoczynku pogrzebanych tam osób. Kompozycja rzeźbiarska odwołuje się oczywiście do braterstwa między Rosjanami i Bułgarami, choć odnotować należy, iż metonimiczne przedstawienie obu formacji wojskowych proporcjonalnie (po jedynym żołnierzu każdej narodowości) może sugerować, że trud poniesiony przez oba narody był identyczny, mimo że w rzeczywistości przeważającą część wojsk broniących przełęczy stanowili Rosjanie.

Na parterze monumentu znajduje się jeszcze jedna figura – statua symbolizująca zwycięstwo, przedstawiająca kobietę w rozwianych szatach dzierżącą miecz. Według Dobrewa można tutaj upatrywać nawiązania do Nike przedstawionej na pomniku Cara Wyzwoliciela w Sofii, poświęconemu rosyjskiemu narodowi oraz Aleksandrowi II (Добрев, 2006, s. 102). Na reliefie sofijskiego monumentu przedstawiono grecką boginię zwycięstwa wiodącą rosyjskich i bułgarskich żołnierzy do boju. Korelacja ta jest ciekawa w kontekście tematu niniejszego artykułu, ponieważ pomnik Cara Wyzwoliciela transmituje inną narrację dotyczącą odzyskania przez Bułgarię wolności po okresie panowania osmańskiego. Jego głównym zadaniem było uwypuklenie roli Imperium Rosyjskiego w procesie wyzwalania ziem bułgarskich. Nawiązanie do Nike, patronki wojowników oraz bogini zwycięstwa, jest często stosowane w obiektach upamiętniających sukcesy militarne. Jej przedstawienie pod-

kreśla zatem fakt pokonania wojsk tureckich, stanowi wyraz hołdu składanego pogromcom oraz formę oddania im czci. Przywołanie wizerunku greckiej bogini jako motywu silnie zakorzenionego w kulturowym kręgu cywilizacji europejskiej ma ponadto poświadczać, że Bułgaria do niego należy.

Pomnik Wolności nie jest wyłącznie materializacją symboliki przypisanej do miejsca pamięci, ponieważ na pozostałych poziomach kompleksu kommemoracyjnego projektanci ulokowali ekspozycję muzealną. Według charakterystyki zamieszczonej na stronie internetowej Narodowego Parku-Muzeum „Szipka-Buzłudża" „obejmuje ona bogatą kolekcję orderów i medali, fotografie i materiały dokumentalne, osobiste przedmioty uczestników walk, broń. Znajduje się tam również kopia chorągwi samarskiej – pierwszej wojennej chorągwi bułgarskich obrońców" (*Паметник на свободата*, b.d.). Muzeum zostało pomyślane tak, aby (oprócz upamiętniania bitwy i nadbudowywania warstwy symbolicznej wokół mitu Szipki) pełnić również funkcję edukacyjną. Jak pisze Dagmara Chylińska (2013), „turystyka pól bitewnych z uwagi na jej niekiedy instytucjonalne sterowanie/inicjowanie może być częścią turystyki szkolnej (edukacyjnej), jako że odwiedzanie miejsc pamięci narodowej może być częścią wychowania patriotycznego młodzieży" (s. 7). Twórcy pomnika stworzyli ku temu idealne warunki. W jednym miejscu odbiorca ma możliwość poczucia więzi z historią oraz przodkami, oddania czci poległym, jak i zdobycia informacji na temat wydarzeń z lat 1877–1878. Co ważne, muzeum jako instytucja publiczna może tę wiedzę przekazywać w zgodzie z oficjalną narracją państwową oraz lokalną polityką historyczną, a zatem powielając i umacniając do tej pory wykształcony mit.

Jak pisze Assmann (2008), „każda grupa, która chce się skonsolidować jako taka, stara się stworzyć i zabezpieczyć miejsca, które stanowiłyby nie tylko scenę jej interakcji, lecz również symbole tożsamości i punkty zaczepienia dla pamięci. Pamięć potrzebuje miejsc i ulega uprzestrzennieniu" (s. 55). Działanie tego mechanizmu wyraźnie widać na przykładzie odrodzonego państwa bułgarskiego, które początkowo potrzebowało właśnie symboli mogących jednoczyć Bułgarów, dawać im poczucie wspólnotowości, tożsamości, a także kreślić mit założycielski i werbalizować wartości, z jakimi społeczność nowego państwa powinna się utożsamiać. Nie dziwi zatem, że niemal od razu dostrzeżono mitotwórczy potencjał Szipki, miejsca niedawnej zwycięskiej bitwy o wolność. Również Imperium Rosyjskie, chcąc budować własną narrację dotyczącą wydarzeń z lat 1877–1878, doceniło symboliczną nośność przełęczy oraz próbowało rekonfigurować krajobraz tak, by dostosować go do własnego wariantu mitologicznej opowieści. Bułgarska wersja jednak zyskała

dużo większy oddźwięk– politykom oraz projektantom udało się przystosować przestrzeń Szipki tak, by wyrażała znaczenia skonstruowane już przez Iwana Wazowa, a więc heroizm i bohaterską walkę o wolność. Ponadto Pomnik Wolności manifestował kluczową wartość, na której budowane miało być państwo – wolność. Osobom zaangażowanym w proces wzniesienia obiektu udało się również skonsolidować całe społeczeństwo wokół wspólnego przedsięwzięcia i to w momencie, gdy było ono rozbite z powodu szeregu porażek w konfliktach zbrojnych. Dzięki temu kulturowe znaczenia Szipki uzupełniono o kolejny element – mit wznoszenia pomnika dopisujący do wcześniej wykreowanego imaginarium takie wartości, jak solidarność czy jedność[3].

Wspomniany już niejednokrotnie Jan Assmann zauważa, że „pamięć kulturowa jest zorientowana na określone punkty w przeszłości. Także ona nie potrafi przechować przeszłości jako takiej. Przemienia ją więc w symboliczne figury, na których się wspiera" (Assmann, 2008, s. 66). Badacz określa je jako „figury pamięci" (Assmann, 2008, s. 54). Takim wspornikiem jest również Szipka i stojący na jej szczycie pomnik. Nie uosabia on żywej, faktycznej historii, lecz zbiór przekonań danej zbiorowości na temat tego, jak wyglądała przeszłość. Materializuje ponadto zestaw idei i znaczeń, które grupa ta uosabia z danym zmitologizowanym wycinkiem historii.

Przedwojenne rytuały: ceremonia odsłonięcia Pomnika Wolności

Jan Assmann wyróżnia dwa, mogące istnieć paralelnie, typy pamięci historycznej. Pierwszym z nich, bardziej krótkotrwałym, jest pamięć komunikatywna, czyli ta generowana przez jednostki, które osobiście doświadczyły danego wydarzenia historycznego, mogą je poświadczyć i o nim opowiedzieć. Pamięć ta wygasa wraz ze śmiercią ostatniej osoby pamiętającej to zdarzenie. Wówczas na znaczeniu zyskuje drugi typ pamięci opisywany przez Assmanna – pamięć kulturowa kultywująca pamięć o jakimś wydarzeniu poprzez figury pamięci czy mity. Opiera się ona zatem punktowo na konkretnym epizodzie historycznym i podtrzymuje pamięć o nim poprzez symbole oraz idee ważne dla społeczności. Najważ-

[3] Warto nadmienić, że mit wznoszenia pomnika mocno wpisał się w bułgarską świadomość zbiorową, na co dowodem jest to, że w filmie dokumentalnym *Паметникът на свободата* (*Pomnik Wolności*), wyreżyserowanym przez Nikołaja Rusakiewa w 2020 roku, budowa monumentu została określona mianem „drugiej Epopei Szipczeńskiej" (*втора шипченска епопея*) (Русакиев, 2020).

niejszym aspektem kultywowania pamięci kulturowej jest udział w rytuałach mających przypominać o danym wycinku historii (Assmann, 2008, ss. 66–68).

Przykład zrytualizowanego upamiętnienia bitwy o omawianą w tym artykule przełęcz stanowi ceremonia odsłonięcia Pomnika Wolności połączona z obchodami rocznicy starcia. Wydarzyło się to w 1934 roku. W maju tego roku doszło w Bułgarii do zamachu stanu z udziałem wojska, w wyniku którego utworzono nowy rząd z Kimonem Georgiewem, bułgarskim politykiem i wojskowym, uprzednio ministrem poczty i telegrafów, na czele. Rząd Georgiewa zdelegalizował istniejące dotychczas partie polityczne i wprowadził rządy autorytarne. Już trzy miesiące po przejęciu władzy, w rocznicę drugiej bitwy na Szipce (trwającej od 21 do 26 sierpnia 1877 roku), rozpoczęły się uroczystości związane z odsłonięciem pomnika. Organizacja obchodów przez nowe władze niewątpliwie służyła legitymizacji rządu, a także zyskaniu poparcia społecznego. Wyobrażenie o skali przedsięwzięcia daje lista oficjalnie zaproszonych na uroczystość gości. Łącznie zaproszono około tysiąca trzystu osób. Jak piszą muzealniczki Sneżanka Nikołowa i Marinka Goczewa:

> Pełna lista objęła cara Borysa III i jego świtę, wszystkich członków Rady Ministrów, byłych premierów i ministrów wojny, pełnomocników ministrów spraw zagranicznych i *attaché* wojskowych, przedstawicieli duchowieństwa, szefów zarówno państwowych, jak i innych instytucji, wyższych dowódców wojskowych, wszystkich członków Komitetu do spraw Wzniesienia Pomnika, jak również osoby zasłużone podczas jego budowy (Николова & Гочева, 2006, s. 64).

Obecność tylu ważnych urzędników państwowych podnosiła rangę wydarzenia, świadczyła o jego doniosłości oraz wadze. Zaproszenie monarchy, a także uczestnictwo wszystkich przedstawicieli ówczesnego rządu nadało ceremonii charakter narodowego święta, ale również silnej manifestacji politycznej. Warto nadmienić, że po objęciu władzy przez Kimona Georgiewa przeciwników jego rządu dotknęły represje polityczne. Obecność na uroczystościach stanowiła zatem strategiczne posunięcie ówczesnych elit społecznych, była symbolicznym dowodem lojalności wobec nowej władzy.

Dla podróżujących w dniach 23–25 sierpnia wprowadzono zniżki na bilety kolejowe do pobliskich Kazanłyku i Gabrowa. Organizatorzy chcieli w ten sposób zachęcić Bułgarów do uczestnictwa w uroczystościach, nadać im masowy charakter. Założony cel udało się zrealizować, gdyż według relacji ówczesnej prasy w obchodach wzięło udział około 100 000 ludzi. Liczba uczestników wskazuje na silne zakorzenienie mitu w świadomości zbiorowej Bułgarów oraz powszechną potrzebę kultywacji figury pamięci.

Na wzgórzu ustawiono podium dla gości oraz – nawiązując do rzymskiej tradycji konstruowania łuków triumfalnych – łuk z napisem „Тук изгря свободата на България" („Tu narodziła się wolność Bułgarii"). Ten sposób przyozdobienia przestrzeni był zatem oznaką powagi i wzniosłości, z jaką traktowano uroczystość, ale też symbolicznym odcięciem się od „Orientu" i pokazaniem Bułgarii jako kraju będącego częścią europejskiego dziedzictwa kulturowego. Napis umieszczony na łuku miał ukazywać trud i poświęcenie żołnierzy walczących na przełęczy jako bezpośrednią przyczynę wyzwolenia spod panowania osmańskiego, co korespondowało również z nazwą pomnika, a więc też ideą, której został on poświęcony.

Uroczystość inauguracyjna rozpoczęła się 25 sierpnia w godzinach popołudniowych, kiedy na szczyt przybył car ze świtą. Po godzinie 19 z pobliskich wzgórz wybrzmiała około piętnastominutowa salwa armatnia. Następnie odbył się uroczysty apel wojskowy, podczas którego dowódcy salutowali w stronę ministra wojny i władcy. Oba powyższe punkty programu nadały wydarzeniu wojskowy charakter, były też wyrazem szacunku wobec poległych na Szipce żołnierzy. Sakralizacja wydarzenia – poświadczona zbiorową modlitwą ku czci zabitych – miała za zadanie zaakcentować zarówno opozycję chrześcijanin (Bułgar) – innowierca (Turek), jak i nadać uroczystości wymiar mistycznego, religijnego przeżycia. Jej kolejnym punktem było przemówienie ministra wojny, po którym odśpiewano hymn. Pomnik został podświetlony białymi, czerwonymi i zielonymi lampami, które ułożyły się w kompozycję świetlną w barwach bułgarskiej flagi, a na niebie można było obserwować pokaz fajerwerków w tej samej kolorystyce. Tę część programu zdominowała zatem bułgarska symbolika narodowa.

Kolejny dzień obchodów rozpoczęto odśpiewaniem pieśni *Коль славен* (która do 1816 roku była nieoficjalnym hymnem państwowym Imperium Rosyjskiego) oraz bułgarskiego hymnu państwowego. Odprawiona została również msza żałobna ku czci poległych oraz modlitwa dziękczynna za bułgarskie wojsko. Pomnik poświęcił metropolita Paweł, co zaakcentowano salwą armatnią, podczas której z samolotów zrzucano kwiaty. Kolejnym punktem programu było przemówienie cara Borysa III. Sneżana Nikołowa i Marinka Goczewa zaznaczają, że podkreślił on rolę, jaką armia rosyjska (z Aleksandrem II na czele) odegrała podczas wyzwolenia Bułgarii (Николова & Гочева, 2006, ss. 72–73). Przemowa cara miała więc charakter prorosyjski – podkreślał w niej bułgarsko-rosyjskie braterstwo broni i nawiązał do mitu „cara wyzwoliciela". Biorąc jednak pod uwagę ówczesną sytuację polityczną (rosyjska rodzina carska została zabita przez bolszewików w 1918 roku, w nowym rządzie Kimona

Georgiewa znaleźli się między innymi antyrojalistycznie nastawieni republikanie, a jego gabinet nawiązał stosunki dyplomatyczne ze Związkiem Radzieckim), nie redukowałbym celu tego wystąpienia jedynie do chęci podkreślenia zaangażowania Imperium Rosyjskiego w proces wyzwolenia Bułgarii. Proponuję raczej interpretację treści przemówienia jako próby uwypuklenia zasług instytucji cara dla odzyskania niepodległości, a co za tym idzie, sposobu na wzmocnienie swojej pozycji na ówczesnej bułgarskiej scenie politycznej. Borys III zakończył przemowę następującymi słowami:

> Przed obliczem wojowników, bohaterów i dzielnych obrońców, żywych, będących wśród nas, i przed anonimowymi mogiłami bohatersko poległych powiedzmy, że święcie będziemy bronić ich pamięci. Wobec żywych powiedzmy „Bądźcie dumni! Wasz przykład będzie poruszać bułgarskie serca!" Zaś poległym w boju powiedzmy „Śpijcie spokojnie! Wasze dziedzictwo nie zostanie zapomniane!" (Николова & Гочева, 2006, s. 73).

Car postulował zatem konieczność kultywowania mitu, po czym oficjalnie przeciął wstęgę, jako pierwszy złożył wieniec ze srebra stylizowany na wieniec laurowy – antyczny symbol zwycięstwa. Kolejny wieniec, tym razem z inskrypcją „На падналите за освобождението на България – от признателните поколения", czyli „Poległym za wyzwolenie Bułgarii – od wdzięcznych pokoleń" (Николова & Гочева, 2006, s. 73), złożył premier Kimon Georgiew. Swoje przemówienie zaczął od dziękczynnej formuły: „Dzięki wysiłkom nieugiętych i kochających ojczyznę Bułgarów mamy przyjemność uczcić dziś uwiecznienie tego wielkiego wydarzenia, wyzwolenia Bułgarii, przez poświęcenie tego wspaniałego pomnika w łonie legendarnego Bałkanu" (Николова & Гочева, 2006, s. 73). Słowa te wyraźnie kontrastują zatem z przesłaniem Borysa III. Georgiew podkreślił rolę Bułgarów w odrodzeniu państwa, ignorując całkowicie udział wojsk rosyjskich w wojnie wyzwoleńczej. Jego przemówienie w dużo większej mierze bazowało na micie o „samowyzwoleniu" Bułgarów, kreowanym chociażby za pośrednictwem utworów Iwana Wazowa. Trzeci wieniec, z białych goździków, został złożony przez ministra wojny generała-majora Penczo Złatewa. Kwiaty te symbolizują miłość i przywiązanie do matki, w tym przypadku ojczyzna została więc alegorycznie przedstawiona jako matka wszystkich Bułgarów. W czasie uroczystości odsłonięcia Pomnika Wolności aktor Władimir Trandafiłow wyrecytował wiersz *Obrońcy Szipki* Wazowa. Ta część programu świadczy o popularności i kreacyjnej, mitotwórczej mocy, którą dysponował wspomniany utwór. Okazał się on na tyle kluczowy w procesie budowy szipczeńskiej figury pamięci, że został przywołany w kulminacyjnym momencie obchodów.

O godzinie 12:30 rozpoczęła się parada wojskowa, promocja kadetów Szkoły Wojskowej do stopnia podporucznika (rocznik otrzymał przydomek „орловски", czyli „orłowski"; nazwa nawiązywała do wzgórza Orle Gniazdo), a także ceremonia nadawania wyższych stopni wojskowych i wręczania medali. Uroczystość odsłonięcia pomnika stała się więc również pretekstem do pokazania militarnej siły i sprawności armii. Tego typu gest miał utwierdzić widzów w przekonaniu o potędze bułgarskiego państwa.

Zorganizowane z rozmachem odsłonięcie pomnika urosło do ogólnonarodowego święta ku czci wyzwolenia, przeżywanego przez przeważającą część społeczeństwa, w którym uczestniczyły najważniejsze osoby w państwie, wielu zagranicznych gości oraz przedstawiciele najważniejszych organizacji. Wszystkie (z wyjątkiem przemówienia Borysa III) polityczne i religijne obrzędy włączone do programu uroczystości służyły replikowaniu mitu samowyzwolenia oraz utrwalaniu kultu bułgarskich bohaterów walczących o wolność. Podczas obchodów można było zaobserwować trzy typy rytuałów. Pierwsze z nich miały charakter sakralny, nadawały obchodom wymiar mistycznego, religijnego przeżycia i podkreślały przywiązanie Bułgarów do wiary prawosławnej. Drugi rodzaj to rytuały militarne, które miały podkreślić siłę wojska i potęgę państwa oraz eksponować znaczenie wojennej wiktorii z lat 1877–1878. Ostatniemu typowi, a mianowicie rytuałom patriotycznym, przypisano zaś zadanie wzmacniania poczucia jedności i narodowej dumy. Ciekawym, choć bardzo subtelnym zabiegiem były wizualne nawiązania do tradycji antycznego Rzymu mające podkreślać europejskie korzenie kultury bułgarskiej. Całą uroczystość należy zatem uznać za udaną próbę wzmocnienia i reaktywacji mitu Szipki, jak również materializację przeświadczenia o kluczowej roli Bułgarów w procesie odzyskania niepodległości przy jednoczesnej marginalizacji roli Imperium Rosyjskiego.

Podsumowanie

Mit Szipki w ciągu ostatnich 145 lat głęboko wpisał się w świadomość zbiorową Bułgarów. Warto podkreślić rolę, jaką w tym procesie odegrał Iwan Wazow, którego wiersz *Obrońcy Szipki* stał się impulsem mitotwórczym, ustanowił podstawę zbiorowego wyobrażenia, o czym świadczy chociażby eksploatowanie utworu jako źródła zmitologizowanego obrazu wydarzeń podczas uroczystości odsłonięcia Pomnika Wolności. Proces budowy monumentu, a także powstawanie wokół mniejszych obiektów kommemoracyjnych potwierdzają istnienie społecznej potrzeby posiadania materialnego, jasno określonego miejsca pamięci,

mogącego zarazem pełnić funkcję przestrzeni reprodukcji mitu. Co więcej, wzniesienie trzech wspomnianych w artykule monumentów – Pomnika Wolności, Wielkiego Rosyjskiego Pomnika i sofijskiego pomnika Cara Wyzwoliciela – nadbudowało nowe warstwy znaczeń na tym samym wydarzeniu, jakim było wyzwolenie Bułgarii spod panowania osmańskiego. Pierwszy obiekt w dużej mierze stanowił przedłużenie myśli Wazowa, miał demonstrować niezłomność narodu bułgarskiego, budzić poczucie dumy narodowej. Dwa pozostałe pomniki miały zaś ewokować wdzięczność wobec Imperium Rosyjskiego, dowodzić bułgarsko-rosyjskiego braterstwa. Warto przypomnieć, że sam proces budowy Pomnika Wolności został silnie zmitologizowany, tworząc oddzielny mit w obrębie mitu. Rytuały towarzyszące ceremonii odsłonięcia monumentu poświadczają zaś siłę symboliczną Szipki wizualizowaną za pomocą zróżnicowanych strategii (takich jak przemówienia, parady wojskowe czy obrzędy sakralne) zakorzenionych w politykach pamięci o wydarzeniach z czasów wojny rosyjsko-tureckiej. W 1934 roku podczas rocznicowych obchodów obrona przełęczy została zmitologizowana do formy opowieści o bułgarskim heroizmie prowadzącym do samowyzwolenia. Dzięki temu szipczeńska teoria została wyniesiona niejako do rangi mitu założycielskiego odrodzonego państwa, wyznaczyła tożsamościowy rdzeń, wokół którego skupić się miał (i wciąż ma) ogół społeczeństwa.

Każdy z wymienionych w niniejszym artykule tekstów kultury i rytuałów nie tylko reaktywował mit, lecz także w różnym stopniu kształtował go bądź modelował – przydawał mu znaczeń, eksponował lub przeciwnie, próbował zakryć te nadane wcześniej. Stałym elementem mitu Szipki jest postrzeganie go jako drogi do wolności i niezależności Bułgarii. Na pierwotnej symbolice wciąż nadbudowane są jednak – niejednokrotnie sprzeczne – znaczenia. Prowadzi to do konkluzji, że sama świadomość zbiorowa podlega zmianom oraz poddaje się nieustannemu „nadpisywaniu", zaś mity, figury pamięci i symbole stanowią narzędzia, za pomocą których można tę świadomość przeistaczać.

Bibliografia

Assmann, J. (2008). *Pamięć kulturowa: Pismo, zapamiętywanie i politycznatożsamość w cywilizacjach starożytnych* (A. Kryczyńska-Pham, Tłum.). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Chylińska, D. (2013). Pole bitwy jako przedmiot zainteresowania i przystosowania turystycznego – zarys problematyki. *Turystyka Kulturowa*, *2013*(11), 6–16.

Nora, P. (2009). Między pamięcią i historią: *Les lieux de Mémoire* (P. Mościcki, Tłum.). *Tytuł roboczy: Archiwum / Working Title: Archive*, *2009*(2), 4–12.

Olivier, M. (2010). Pola bitew jako miejsca pamięci w historii Europy (M. Duda-Gryc, Tłum.). *Herito*, *2010*(1). https://herito.pl/artykul/pola-bitew-jako-miejsca-pamieci-w-historii-europy/?fbclid=IwAR0KENUNvzJbxsO6uLhLWh1iXzkzap2lM-0MrWIlf6YqbOp-mmqbLvZu_hw

Szpociński, A. (2008). Miejsca pamięci (*lieux de mémoire*). *Teksty Drugie: Teoria literatury, krytyka, interpretacja*, *2008*(4(112)), 11–20.

Wazow, I. (b.d.). *Obrońcy Szipki* (W. Gałązka, Tłum.). Literatura bułgarska w przekładach Wojciecha Gałązki. https://literaturabulgarska.vilnet.pl/obroncy-szipki/

Аретов, Н. (b.d.). *Места на паметта: Дебатите и митовете*. Балкански идентичности. https://balkansbg.eu/bg/content/e-sadarzhanie/299-sites-of-memory-debates-and-myths.html

Добрев, М. (2006). Паметникът на свободата – архитектура и монументална пластика. W Д. Данчев, С. Тодоров, & М. Гочева (Red.), *Паметник на свободата на върх Шипка* (ss. 97–102). Университетско издателство с печатница „Св. Климент Охридски".

Иванова, Е. (2011). „Турското робство" като място на памет: Резултати от теренно изследване. *Slavia Meridionalis*, *11*, 141–155. https://doi.org/10.11649/sm.2011.008

Николова, С., & Гочева, М. (2006). Тържествата за освещаване и откриване на Паметника на свободата. W Д. Данчев, С. Тодоров, & М. Гочева (Red.), *Паметник на свободата на върх Шипка* (ss. 61–78). Университетско издателство с печатница „Св. Климент Охридски".

Паметник на свободата. (b.d.). Национален парк-музей „Шипка-Бузлуджа". https://www.shipkamuseum.org/about/our-mission/

Русакиев, Н. (Reż.). (2020). *Паметникът на свободата* [Film]. Телеман – Боян Петков.

Тодоров, С. (2006). Първи паметници на Шипка. W Д. Данчев, С. Тодоров, & М. Гочева (Red.), *Паметник на свободата на върх Шипка* (ss. 23–30). Университетско издателство с печатница „Св. Климент Охридски".

Христов, И. (2006). Строеж на Паметника. W Д. Данчев, С. Тодоров, & М. Гочева (Red.), *Паметник на свободата на върх Шипка* (ss. 45–60). Университетско издателство с печатница „Св. Климент Охридски".

Цветкова, А. (2006). Зараждане и развитие на идеята за издигане паметник на връх Шипка в чест на Освобождението. W Д. Данчев, С. Тодоров, & М. Гочева (Red.), *Паметник на свободата на върх Шипка* (ss. 31–36). Университетско издателство с печатница „Св. Климент Охридски".

Bibliography (Transliteration)

Aretov, N. (n.d.). *Mesta na pametta: Debatite i mitovete*. Balkanski identichnosti. https://balkansbg.eu/bg/content/e-sadarzhanie/299-sites-of-memory-debates-and-myths.html

Assmann, J. (2008). *Pamięć kulturowa: Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych* (A. Kryczyńska-Pham, Trans.). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Chylińska, D. (2013). Pole bitwy jako przedmiot zainteresowania i przystosowania turystycznego – zarys problematyki. *Turystyka Kulturowa*, *2013*(11), 6–16.

Dobrev, M. (2006). Pametnikŭt na svobodata – arkhitektura i monumentalna plastika. In D. Danchev, S. Todorov, & M. Gocheva (Eds.), *Pametnik na svobodata na vŭrkh Shipka* (pp. 97–102). Universitetsko izdatelstvo s pechatnitsa "Sv. Kliment Okhridski".

Ivanova, E. (2011). "Turskoto robstvo" kato miasto na pamet: Rezultati ot terenno izsledvane. *Slavia Meridionalis*, *11*, 141–155. https://doi.org/10.11649/sm.2011.008

Khristov, I. (2006). Pŭrvi pametnitsi na Shipka. In D. Danchev, S. Todorov, & M. Gocheva (Eds.), *Pametnik na svobodata na vŭrkh Shipka* (pp. 23–30). Universitetsko izdatelstvo s pechatnitsa "Sv. Kliment Okhridski".

Nikolova, S., & Gocheva, M. (2006). Tŭrzhestvata za osveshtavane i otkrivane na Pametnika na svobodata. In D. Danchev, S. Todorov, & M. Gocheva (Eds.), *Pametnik na svobodata na vŭrkh Shipka* (pp. 61–78). Universitetsko izdatelstvo s pechatnitsa "Sv. Kliment Okhridski".

Nora, P. (2009). Między pamięcią i historią: *Les lieux de Mémoire* (P. Mościcki, Trans.). *Tytuł roboczy: Archiwum / WorkingTitle: Archive*, *2009*(2), 4–12.

Olivier, M. (2010). Pola bitew jako miejsca pamięci w historii Europy (M. Duda-Gryc, Trans.). *Herito*, *2010*(1). https://herito.pl/artykul/pola-bitew-jako-miejsca-pamieci-w-historii-europy/?fbclid=IwAR0KENUNvzJbxsO6uLhLWh1iXzkzap2lM-0MrWIlf6YqbOp-mmqbLvZu_hw

Pametnik na svobodata. (n.d.). Natsionalen park-muzeĭ "Shipka-Buzludzha". https://www.shipkamuseum.org/about/our-mission/

Rusakiev, N. (Director). (2020). *Pametnikŭt na svobodata* [Film]. Teleman – Bojan Petkov.

Szpociński, A. (2008). Miejsca pamięci (*lieux de mémoire*). *Teksty Drugie: Teoria literatury, krytyka, interpretacja*, *2008*(4(112)), 11–20.

Todorov, S. (2006). Stroezh na pametnika. In D. Danchev, S. Todorov, & M. Gocheva (Eds.), *Pametnik na svobodata na vŭrkh Shipka* (pp. 45–60). Universitetsko izdatelstvo s pechatnitsa "Sv. Kliment Okhridski".

TSvetkova, A. (2006). Zarazhdane i razvitie na ideiata za izdigane pametnik na vŭrkh Shipka v chest na Osvobozhdenieto. In D. Danchev, S. Todorov, & M. Gocheva (Eds.), *Pametnik na svobodata na vŭrkh Shipka* (pp. 31–36). Universitetsko izdatelstvo s pechatnitsa "Sv. Kliment Okhridski".

Wazow, I. (n.d.). *Obrońcy Szipki* (W. Gałązka, Trans.). Literatura bułgarska w przekładach Wojciecha Gałązki. https://literaturabulgarska.vilnet.pl/obroncy-szipki/

The Bulgarian Liberation Myth and its Spatial Realisations: The Example of Shipka Peak

The aim of this article is to reconstruct the course of the process of creation and development of the myth of Shipka in Bulgarian collective consciousness. The study offers an analysis of literary texts, monuments and rituals intended to reproduce the memory of events related to the peak. In doing so, it provides a description of how the site of memory was created, and how the symbolism and meanings given to Shipka developed through cultural texts and rituals serving to cultivate the myth associated with it. The author describes this myth in the context of the struggle for symbolic space, involving the creation of two separate narratives (Russian and Bulgarian) concerning the same historical event.

Keywords:
Bulgaria; collective memory; *lieux de mémoire*; myth; rituals; Shipka Peak; sites of memory

Bułgarski mit wyzwoleńczy i jego przestrzenne realizacje. Przykład szczytu Szipka

Celem artykułu jest rekonstrukcja przebiegu procesu kreacji i rozwoju mitu Szipki w bułgarskiej świadomości zbiorowej. Podstawę pracy stanowi analiza tekstów literackich, pomników oraz rytuałów mających reprodukować pamięć o wydarzeniach związanych ze szczytem. W artykule scharakteryzowany został przebieg powstawania miejsca pamięci, a także rozwój symboliki i znaczeń nadawanych Szipce poprzez teksty kultury oraz rytuały służące kultywowaniu związanego z nią mitu. Autor opisuje ów mit w kontekście walki o przestrzeń symboliczną, polegającej na kreowaniu dwóch odrębnych narracji (rosyjskiej i bułgarskiej) dotyczących tego samego wydarzenia historycznego.

Słowa kluczowe:
Bułgaria; pamięć zbiorowa; *lieux de mémoire*; mit; rytuały; szczyt Szipka; miejsca pamięci

Citation:
Wacławek, Ł. (2023). Bułgarski mit wyzwoleńczy i jego przestrzenne realizacje: Przykład szczytu Szipka. *Adeptus*, *2023*(20), Article 2994. https://doi.org/10.11649/a.2994

Publication History:
Received: 2023-02-15; Accepted: 2023-10-19; Published: 2024-01-12